

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Каталог печатных книг Музея украинских древностей В. В. Тарновского. Составленный в 1901 году М. Н. и Б. Д. Гринченко // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Чернігів. – 2018. – Вип. 19 (спец. вип. 2). – Ч. 1. – 298 с.; Ч. 2. – 226 с.

Від середини XV ст., коли побачила світ Біблія, видрукована Й. Гутенбергом, і майже до кінця XX ст. європейська спільнота визнавала пріоритет книги як основи цивілізації, духовного, культурного, наукового, освітнього розвитку, запоруки найвищого інтелектуального злету, шляху досягнення людством суттєвого поступу в матеріальному плані та моральному вдосконаленні. У XVIII та XIX ст., принаймні, в колах освічених людей домінували подібні оцінки, а звідси й прагнення до створення приватних бібліотек. Хоча книжковий світ у XX ст. став зазнавати потужних ударів з боку інших претендентів на роль головного вчителя життя, але вищеназвана тенденція продовжувала зберігатися. Всесвітньовідомий письменник Умберто Еко зізнавався в одному зі своїх романів, що, прилучившись до читання в дитинстві, «протягом усього свого подальшого життя я так ніколи й не вийшов зі своїх книг». Але книжників стає помітно менше. Сумом просякнутий вірш сучасного українського письменника Володимира Базилевського, котрий двічі як мотто й заголовок використав слова відомого українського історика Ярослава Дашкевича: «Книжки моєї книгозбірні – / моя утіха й ревний жалі». На думку поета, саме вони «Тримають стрій в п'яті содому», але й «На дотик пальців ждуть терпляче, / на блиск очей, на серць Гольфстрім. / Якщо, прощаючись, заплачу, / то плач належатиме їм».

Поza цим, можливо, надто пафосним вступом все-таки важко зрозуміти, що зробили співробітники Чернігівського історичного Музею, коли вирішили здійснити факсимільне видання каталогу бібліотеки В. Тарновського, котра разом з колекцією українських старожитностей згідно з заповітом власника передавалася як дар Чернігівському губернському земству. Ця історія всебічно висвітлена в працях багатьох авторів. Але хотілося б зауважити, що прийняття щедрого дарунка відбувалося не просто: праві земці демагогічно заявляли, що селянам не вистачає хліба, а ви хочете покласти на них ще й утримання музею, який їм абсолютно не потрібний і байдужий (про низькі тарифи на газ ще не чули, а то б і їх використали як аргумент). Утім, за сприяння тодішнього губернатора перемогли ті сили, які розуміли значення колекції, і постав один з кращих музеїв України, а ймовірно, й усієї Східної Європи. Б. Гринченко свого часу так визначив його цінність: «Ні, сей музей – не чернігівського земства власність, а всього українського народу. Через те він мусить бути під контролею усього громадянства. [...] Тільки так чинячи збережемо ми наш скарб і передамо його потомкам цілий, ще й побільшений».

У вступі до спецвипуску «Скарбниця...» зазначено, що «оголошуючи 2018 рік Роком В. Тарновського, музей вирішив відновити справедливість і щодо В. В. Тарновського, і щодо Бориса Дмитровича та Марії Миколаївни Грінченків і видати Каталог» [Ч. 1, с. 3]¹.

Подружжя Грінченків дійсно зробило все можливе для примноження слави й цінності Музею, підготувавши 3 каталоги експонатів і книг. Борис Грінченко був, крім усього іншого, завзятим книголюбом. Його біограф А. Погрібний, окресливши іпостасі цієї потужної особистості: перекладач; поет; прозаїк; драматург; літературний критик та літературознавець; педагог; мовознавець-лексикограф; фольклорист і етнограф; публіцист; журналіст; видавець, визначив і внутрішній стержень його багатогранної діяльності: «Апологетична відданість національно-відроджувальній

¹ Тут і далі у квадратних дужках, посилання на рецензоване видання.

праці...». У 1899 р. губернська земська управа відрядила Б. Грінченка до Києва описувати колекцію В. Тарновського, навіть після звільнення з посади секретаря управи він продовжував цю роботу. М. Грінченко повністю поділяла погляди й захоплення свого чоловіка й могла позмагатися з ним у працездатності. Каталог бібліотеки створювала, тобто писала вона: у виданні маємо змогу не тільки побачити почерк цієї непересічної жінки, але й відчути її душу. М. Грінченко відповідально поставилася до своєї місії й ретельно нотувала назви книг, вихідні дані, кількість екземплярів, вказувала на дедикації тощо.

Книгозбірня, що входила до колекції В. Тарновського, стосувалася переважно минулого та сучасного України (україністики, як сказали б нині). М. Грінченко в передмові до Каталогу так схарактеризувала її тематичну спрямованість: «Бібліотека друкованих книг Музею складається із книг, які або за мовою, або за змістом відносяться до Малоросії» [Ч. 1, с. 9]. Можливо, сучасного читача дещо покоробить термін «Малоросія», але двотомний Каталог планували видати, а назву «Україна» цензура б не пропустила. М. Грінченко була призначена завідувачкою Музею, проте губернатор відхилив її кандидатуру, і родина Грінченків змушена була виїхати з Чернігова. Праця їхня не пропала: Каталог друкованих видань 117 років перебував на обліку в Музеї як цінний експонат, яким користувалися дослідники. Фото сучасного вигляду двотомника вміщені у спецвипуску, у вступі дається детальний зовнішній опис та структура посторінкових записів.

Усього було обліковано 2432 видання різними мовами. Це книжки, брошури, збірники наукових праць, а також журнали, вирізки з газет, відбитки з часописів, збірники нот. Цю друковану продукцію об'єднувала українська тематика, навіть коли йшлося про казки Г.-Х. Андерсена. І нині їхні назви, перекладені українською мовою М. Стариченком, звучать так зворушливо: «Дівчатко з сірниками», «Погане вутятко», «Трояндовий ельф», «Янгол» – йдеться про відбитки з книги, яка побачила світ у Києві у 1873 р., оздоблена портретом автора й 11 малюнками роботи художника М. Мурашка [Ч. 1, с. 48–49]. У бібліотеці В. Тарновського зберігалось 10 відбитків популярних казок, а це означає, що попит на україномовну книжку реально існував. Більше того, якщо великий за обсягом, майже в 400 сторінок, том не кожна родина могла придбати, то видані тоненькими книжечками 1–3 казки були доступними всім.

Звичайно, бібліотека казками не обмежувалася. Упорядники каталогу розподілили всю літературу на 14 відділів. У датованій 1902 роком передмові М. і Б. Грінченків кожний відділ отримав назву, поруч зазначено загальну кількість книжок чи іншого виду друкованої продукції. Дещо більше написано про 77 книг, що увійшли до першого розділу. Це стародруки – книги духовного та історичного змісту, що виходили переважно в українських друкарнях до XIX ст. Найбільші за кількістю літератури відділи – красного письменства («изыщная словесность», 558 одиниць зберігання) та відділ IV-ий. Упорядники об'єднали в ньому історію, історію літератури, біографії та критику, зафіксувавши 641 одиницю. До наступної частини спецвипуску увійшли матеріали V–XIV відділів. Крім останнього відділу, куди вписали 4 книги, що «випадково» опинилися в бібліотеці, і не стосуються України [Ч. 1, с. 15], найменшими за кількістю літератури виявилися відділи довідників (13 номерів), підручників (16) та «мистецтва, ремесла, промислів і сільського господарства» (19 номерів). Значно більший інтерес у збирача бібліотеки викликали «соціологія, економіка, статистика» (272 номери). Сюди ж потрапила й література, присвячена звільненню селян від кріпосної залежності. Упорядники особливо підкреслили, що цей підрозділ складається з видань, які розпочав збирати батько засновника Музею, який сам брав активну участь у практичних заходах з ліквідації кріпацтва в Полтавській та Чернігівській губерніях [Ч. 1, с. 10–11]. Згідно з волею засновника Музею упорядники виокремили один іменний відділ – Тараса Шевченка: це творчий доробок Кобзаря, спомини про нього, праці біографічного характеру, ноти та каталоги [Ч. 2, с. 179–220]. 248 одиниць зберігання тематично згруповані.

Одним словом, подружжя Грінченків створило унікальний документ довідкового характеру, систематизувавши друковані видання, котрі збирали два покоління родини

Тарновських. Навряд чи на Наддніпрянській Україні знайшлася б ще одна бібліотека, де україністика була б представлена так широко й різнобічно.

Доля унікального книгозібрання оповита таємницею. Готуючи факсимільне видання, співробітники Музею імені В. Тарновського Є. Ногін та І. Ситий виявили у книжковому фонд музейної бібліотеки та фондах музею відповідно 207 та 49 одиниць зберігання з тих, що зазначені в Каталозі [Ч. 1, с. 4]. Усіх, хто зацікавиться виданням, заінтригує питання, куди ж поділися книги та й інші видання, які ретельно описувалися й зберігалися в Музеї.

Оскільки тривалий час рукописний каталог використовувався у Музеї як обліковий документ, то на його сторінках збереглося чимало позначок. Деякі засвідчують передачу видань науковим закладам УСРР (наприклад, Інституту Шевченка у 1933, 1935 рр.). Але абсолютна більшість книг зникла безслідно. У принципі можна собі уявити, як це відбувалося. С. Білокінь, посилаючись на маловідомі джерела, переконливо показав, як органи радянської влади грабували музеї. Директор Чернігівського історичного музею М. Вайнштейн захищав як міг експонати, призначені для вилучення, але сила була не на його боці. Для нової влади Василь Тарновський був поміщиком, експлуататором, буржуазним націоналістом, а не видатним поціновувачем і збирачем артефактів української культури, щедрим меценатом, патріотом. Для більшовиків не мали значення умови його заповіту, тим більше, що й земства як інституція були ліквідовані. За тих часів радше варто дивуватися, яким чудом уціліли деякі унікальні видання. І оскільки дива таки трапляються вкрай рідко, то можна припустити, що книги та й інші цінні експонати якимось рятували співробітники музею, котрі знали справжню їхню вартість, а не тільки ціну в рублях.

До речі, і на цьому варто особливо наголосити, до праці М. і Б. Грінченків сучасні упорядники зробили одне дуже суттєве доповнення: вони вказали на інвентарні номери збережених книг. Достатньо навести один факт: у бібліотеці є примірник книги князя М. Цертелева (Церетелі) «Опыт собрания старинных малороссийских песней». Цьому збірнику нині виповнюється 200 років: його видали в С.-Петербурзі у 1819 р. Кожний, хто поцікавиться, які ще раритети знаходяться в Музеї, може знайти ці дані в спецвипуску «Скарбниці...».

Робота з підготовки до друку бібліотечного каталогу колекції В. Тарновського, надихнула співробітників Музею на подальші пошуки слідів втрачених книг. Передмова закінчується короткою, але красномовною фразою: «Дослідження книжкового зібрання В. В. Тарновського триватиме й надалі» [Ч. 1, с. 4], то ж є надія, що список уцілілих книг цього зібрання з часом поповниться новими назвами або, принаймні, буде з'ясована доля видань.

Тамара ДЕМЧЕНКО

